

WACŁAW GUZEWICZ
ADAM KAGAN
MARIA ZDZIEBORSKA
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

SYTUACJA PRODUKCYJNO-EKONOMICZNA DZIERŻAWCÓW GOSPODARSTW ROLNYCH

Wprowadzenie

Według danych GUS, w 2002 roku funkcjonowało w kraju ok. 7,4 tys. wielkoobszarowych gospodarstw rolnych o obszarze 100 ha UR i więcej. Zajmowały one prawie 3,5 mln ha, tj. 21,2% powierzchni użytków rolnych kraju. Gospodarstwa te produkowały na rynek prawie 1/4 produkcji towarowej rolnictwa [4].

W ostatnich latach liczebność wielkoobszarowych gospodarstw wzrastała, a malał ich przeciętny obszar. Na koniec 2005 roku ich zbiorowość zwiększyła się do 7,8 tys. gospodarstw, a przeciętny obszar wyniósł ok. 440 ha UR.

Z istniejących wielkoobszarowych gospodarstw, ponad 5,3 tys., tj. 67,9% stanowią sprywatyzowane gospodarstwa popegeerowskie. Przy czym, ok. 3,2 tys. z nich, o przeciętnym obszarze 415 ha powierzchni ogólnej, to gospodarstwa dzierżawione. Wynika z tego, iż w rękach dzierżawców wielkoobszarowych gospodarstw znajduje się ok. 1,3-1,4 mln ha gruntów.

Dzierżawcami ok. 1,1 tys. gospodarstw (o średniej powierzchni 600 ha) są osoby prawne, a pozostałych 2,1 tys. gospodarstw osoby fizyczne, pochodzące na ogół spoza środowiska pracowników byłych PGR-ów, w tym również rolnicy indywidualni [3].

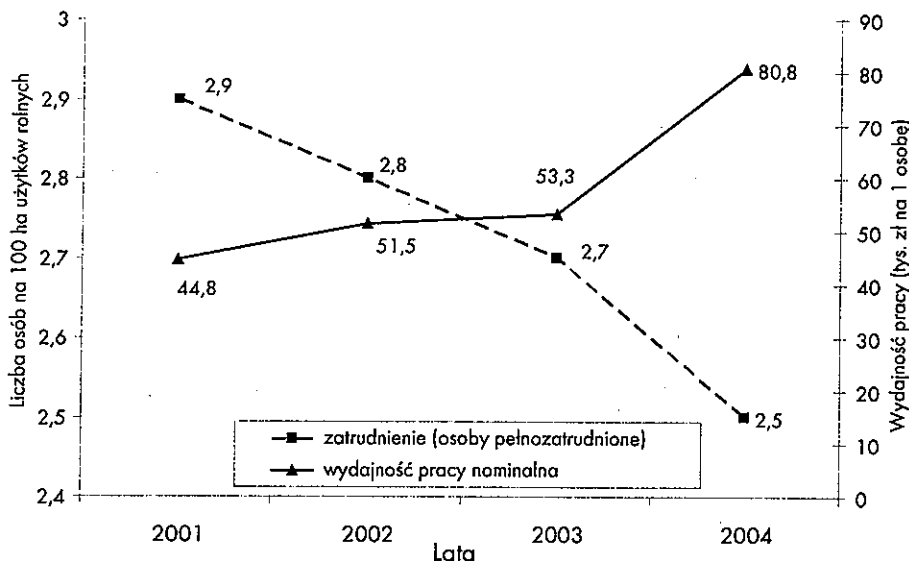
Prezentowane w niniejszym opracowaniu wyniki dotyczą 91 dzierżawców gospodarstw rolnych (2,7% zbiorowości), położonych na terenie całego kraju. Analizą objęto głównie lata 2001-2004. Gospodarstwa do badań dobrano losowo w latach wcześniejszych [1].

Czynniki produkcji w gospodarstwach dzierżawców

Z badań wynika, iż w ostatnich latach trwał proces zmian w podstawowych czynnikach produkcji i w ich relacjach. Zmiany te wymuszała głównie rynek, a więc potrzeba obniżenia kosztów produkcji w celu zwiększenia szans utrzymania się i konkurencji na rynku. Wejście Polski do struktur unijnych i konieczność konkurencji na poszerzonym rynku nie ograniczyły potrzeby wprowadzania zmian, a wręcz odwrotnie – zwiększyły. Większość dzierżawców rolnych wyzwania te podjęło, ale nie wszyscy. Część z nich była bowiem zbyt słaba ekonomicznie, aby je wprowadzić.

Siła robocza

W 2004 roku, a więc w pierwszym roku integracji z Unią, utrzymała się tendencja spadkowa w zatrudnieniu siły roboczej, a jednocześnie wzrosła ekonomiczna wydajność pracy, mierzona wartością dodaną (rys. 1).

Rys. 1. Poziom zatrudnienia oraz wydajność pracy w gospodarstwach dzierżawców (lata 2001-2004, ceny bieżące).

W przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego, w 2004 roku wydajność pracy osiągnęła poziom 80,8 tys. zł wartości dodanej i wzrosła aż o 51,6% w stosunku do roku wcześniejszego. Ten niebywały wzrost wydajności pracy to nie tylko efekt spadku zatrudnienia i korzystniejszych relacji cenowych, ale przede wszystkim wyraźnie wyższych plonów roślin, na co decydujący wpływ miały warunki pogodowe.

W kolejnym roku najwyższą wydajnością pracy charakteryzowały się gospodarstwa dzierżawione przez podmioty zewnętrzne oraz menedżerów wewnętrznych (107,8 i 91,8 tys. zł na 1 osobę pełnozatrudnioną), o najniższym zatrudnieniu (1,7 i 2,3 osoby/100 ha UR). Natomiast najniższą wydajność miały gospodarstwa dzierżawione przez spółki pracownicze (58,4 tys. zł), wyróżniające się znacznie wyższym zatrudnieniem (4,0 osoby na 100 ha UR).

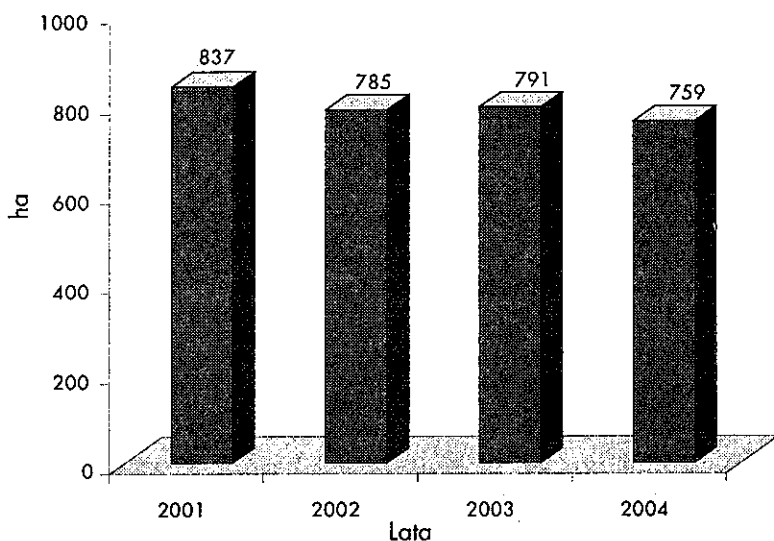
Dzierżawcy rolni zmniejszali wysokość kosztów robocizny przez zatrudnianie pracowników sezonowych. Jednak znaczenie tego zatrudnienia było istotniejsze tylko w gospodarstwach dzierżawionych przez podmioty zewnętrzne (10% ogółu zatrudnienia). Nie odgrywało ono praktycznie żadnego znaczenia w gospodarstwach dzierżawionych przez spółki pracownicze, które chroniły w ten sposób stałe miejsca pracy załóg.

Ziemia

Podobnie jak w latach wcześniejszych, w 2004 roku zaobserwowano dość znaczne zmiany obszarów poszczególnych gospodarstw. Zmiany te wprowadziło 28,6% dzierżawców rolnych. Większość z nich obszar gospodarstwa zmniejszyła. Wśród zmieniających obszar, 58% dzierżawców zmniejszyło obszar, zaś 42% powiększyło. Przeciętny obszar dzierżawionego gospodarstwa zmniejszył się w 2004 roku o 4,0% (rys. 2).

Racjonalizacja obszaru odbywała się głównie poprzez dzierżawę ziemi, w mniejszym stopniu poprzez jej zakup i sprzedaż, czy też podział gospodarstwa.

Z badań wynika, iż również w 2004 roku na zmiany w powierzchni gospodarstw wpływały głównie potrzeby dzierżawców. Z ich inicjatywy wprowadzono bowiem zmiany aż w 82% przypadków. Jednak w 18% przypadków zmiany te były na dzierżawcach wymuszane przez oddziaływania zewnętrzne. Było ich wyraźnie więcej niż w dwóch wcześniejszych latach. Dotychczas wprowadzenie zmian w powierzchni gospodarstw dzierżawców wymuszała na ogół Agencja Nieruchomości Rolnych, a w ostatnich dwóch latach również rolnicy indywidualni, którzy nie tylko przekazywali swoją ziemię w dzierżawę gospodarstwom wielkoobszarowym, ale i odbierali ją dzierżawcom. Na zachowania takie miało wpływ wprowadzenie do naszego rolnictwa dopłat unijnych.

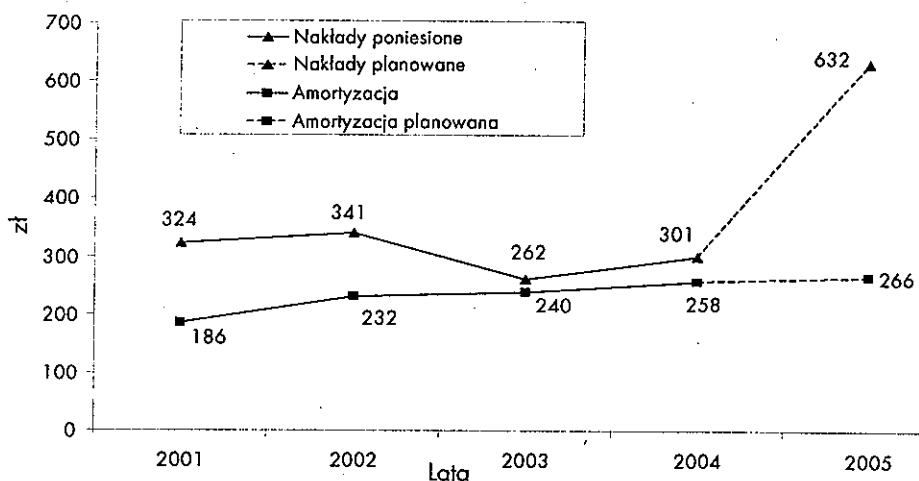

Rys. 2. Przeciętna powierzchnia gospodarstw dzierżawców w ha UR (lata 2001-2004).

Majątek trwały

Pomimo pogorszenia koniunktury, dzierżawcy gospodarstw wielkoobszarowych utrzymali w latach 2001-2004 rozszerzony poziom reprodukcji własnego majątku (rys. 3).

Jednak w latach 2003-2004 zaobserwowano pewne „wyhamowanie” w inwestowaniu. Wynikało to z faktu, iż część dzierżawców przełożyła proces inwestowania na 2005 rok. Przekładając o rok inwestowanie, dzierżawcy uzyskali możliwość skorzystania z Funduszy Pomocowych UE wspierających modernizację majątku trwałego (SPO, PROW). Prawie połowa dzierżawców była zainteresowana korzystaniem w 2005 roku z funduszy unijnych wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych, gdyż co drugi z nich złożył w tej sprawie wniosek do Agencji Modernizacji i Restrukturyzacji Rolnictwa. Dodatkowo modernizację tego majątku ograniczył dość powszechny zakup dzierżawionej ziemi. W 2004 roku prawie 34% dzierżawców zakupiło część dzierżawionej ziemi, a na 2005 rok plany takie miało aż 44% z nich.

Rys. 3. Wysokość nakładów inwestycyjnych i amortyzacja (zł na 1 ha UR) w gospodarstwach dzierżawców (lata 2001-2004 i plany na 2005 r.).

Pomimo reprodukcji rozszerzonej, w 2004 roku zaprzestano modernizacji majątku trwałego aż 1/4 dzierżawców, a 12% z nich nie planowało inwestować w 2005 roku. Jest to zjawisko niepokojące, gdyż gospodarstwa takie mają ograniczone szanse rozwoju i konkurencji na unijnym rynku.

Podobnie jak w latach wcześniejszych, w 2004 roku dzierżawcy inwestowali głównie w zakup maszyn i urządzeń technicznych podnoszących wydajność pracy żywej. Praktycznie nie inwestowali w dzierżawione budynki i budowle oraz w melioracje. Składa się na to brak własnych środków finansowych i relatywnie niska opłacalność produkcji zwierzęcej, a przede wszystkim mało stabilna forma gospodarowania. Bardzo małe zainteresowanie inwestowaniem w budownictwo

dzierżawcy uzasadniali brakiem pewności odnośnie wieloletniego gospodarowania. Niepewność ta u dzierżawców w ostatnich latach nie zmalała, a raczej wzrosła z uwagi na zmieniające się przepisy prawne (np. Ustawa o ustroju rolnym) i nasilającą się w niektórych rejonach kraju tendencję rolników indywidualnych do przejmowania ziemi od wielkoobszarowych gospodarstw.

Zmiany w działalności gospodarczej oraz osiągnięcia produkcyjne

Podobnie jak w latach wcześniejszych, w 2004 roku dzierżawcy rolni kontynuowali poszukiwania możliwości wzrostu dochodów w rozwijaniu kierunków produkcji bardziej opłacalnych. Kierunki nierentowne ograniczali lub likwidowali. Zasadę powyższą stosowali we wszystkich działach produkcji.

Zachodzące zmiany w strukturze sprzedaży czterech podstawowych działów wskazują na dalszy wzrost znaczenia produkcji rolniczej, a spadek przetwórstwa rolnego (tabela 1). Udział produkcji rolniczej w sprzedaży ogółem w gospodarstwach dzierżawców wzrósł bowiem z 79,1% w 2001 roku do 87,3% w 2004 roku, a więc o 8,2 p.p., a udział przetwórstwa zmalał w tym czasie z 18,3 do 9,5%, tj. o 8,8 p.p. Nieznacznie wzrosło również znaczenie usług (z 2,6 do 3,2%).

Tabela 1

Wielkość i struktura sprzedaży w gospodarstwach dzierżawców (lata 2001-2004 – w tys. zł na 1 ha UR i w %)

Lata	Sprzedaż produktów i usług na 1 ha UR	Udział w sprzedaży (w %)			usługi
		produkty			
		roślinne	zwierzęce	przetwórstwo	
2001	3,7	44,9	34,2	18,3	2,6
2002	3,9	50,5	28,9	18,2	2,4
2003	3,8	50,5	31,6	15,0	2,9
2004	4,1	53,8	33,5	9,5	3,2

Źródło: Badania własne.

W najbliższej przyszłości należy oczekiwać raczej dalszego spadku znaczenia działalności pozarolniczych. Coraz silniejsza konkurencja na rynku oraz zastraszające się przepisy w zakresie ochrony środowiska wymagają znacznych nakładów inwestycyjnych na modernizację potencjału wytwórczego tych zakładów. Jak dotychczas, znaczniejszych nakładów w tym kierunku nie poczyniono i nie widać ich w planach na najbliższe lata.

Produkcja roślinna

Urynkowanie gospodarki wzmocniło znaczenie działu roślinnego, a ograniczyło zwierzęcego w funkcjonowaniu gospodarstw dzierżawców. Do czasu integracji z UE produkcja roślinna była bardziej opłacalna niż zwierzęca. Wzrosło zainteresowanie rozwojem produkcji roślinnej, zwłaszcza roślin bardziej opłacalnych, takich jak: pszenica, kukurydza na ziarno, rzepak, buraki cukrowe.

W 2004 roku, tj. w pierwszym roku integracji z UE, obserwuje się dość istotne zmiany w organizacji produkcji roślinnej, o czym świadczy struktura zasiewów (tabela 2). Po raz pierwszy od wielu lat zmniejszył się wyraźnie w zasiewach udział zbóż (o 3,8 p.p.). Spadek ten wywołało ograniczenie uprawy pszenicy. Niewątpliwie była to reakcja dzierżawców rolnych na zapowiadane zmiany warunków interwencyjnego skupu. W unijnej rzeczywistości intensywna uprawa pszenicy na glebach słabszych przestała być opłacalna. Niewielkiej redukcji uległa również uprawa roślin strączkowych i buraków cukrowych. Pomimo wysokiej opłacalności, wyższy udział w zasiewach buraków cukrowych ograniczają przyznane limity produkcyjne. Wzrosło natomiast znaczenie uprawy ziemniaków, warzyw w uprawie polowej, a zwłaszcza rzepaku. Po długoletnim spadku obserwuje się również wzrost udziału roślin pastewnych, a wywołane to zostało rozwojem chowu bydła.

Tabela 2

Struktura zasiewów w badanych gospodarstwach dzierżawców (lata 2001-2004)

Wyszczególnienie	Lata:			
	2001	2002	2003	2004
Zboża	68,7	68,1	68,8	65,0
w tym: pszenica	32,3	32,5	33,2	27,8
kukurydza	9,7	11,5	13,3	13,6
Rzepak	13,4	14,8	13,7	15,9
Buraki cukrowe	6,4	6,6	6,5	6,2
Ziemniaki	0,4	0,8	0,9	1,2
Strączkowe	1,6	1,2	1,2	1,1
Pastewne	8,1	6,9	7,2	9,1

Źródło: Badania własne.

Na 2005 rok zdecydowana większość dzierżawców nie planowała istotniejszych zmian w płodozmianie. Jednak ok. 1/4 z nich takie zmiany przewidywała. Miały one charakter wielokierunkowy, zależny od wielu czynników, m.in. od jakości gleb, wyposażenia technicznego, siły ekonomicznej gospodarstwa, czy nabytego doświadczenia w uprawie poszczególnych roślin.

Z analizy zakładanych zmian można spodziewać się dalszego ograniczenia uprawy zbóż, głównie za sprawą redukcji uprawy kukurydzy na ziarno i pszenicy. Prawdopodobnie nieznacznie zmniejszy się areał buraków cukrowych. Plany dzierżawców wskazują na możliwość dalszego wzrostu powierzchni uprawy rzepaku i ziemniaków, a także roślin pastewnych, a być może i strączkowych.

Nie należy jednak oczekiwać radykalnych zmian. Dotychczasowe ukierunkowanie na uprawę zbóż, rzepaku oraz buraków cukrowych nadal będzie dominować, aż do czasu ewentualnych zmian we wspólnej polityce rolnej UE. Wynika to przede wszystkim z niskich zasobów siły roboczej oraz z wprowadzonych wcześniej technik wytwórczych w tym dziale produkcji.

Pod zbiory 2004 roku dzierżawcy wielkoobszarowych gospodarstw zastosowali nawożenie mineralne w ilości ok. 240 kg NPK/1 ha UR (tabela 3). W stosunku do lat 2001-2003, poziom intensywności produkcji roślinnej pozostał bez większych zmian. Z planów dzierżawców wynikało, iż nawożenie mineralne było na zbliżonym poziomie również w 2005 roku.

Tabela 3

Plony (dt) oraz nawożenie mineralne (kg NPK/1 ha UR) w wielkoobszarowych gospodarstwach dzierżawców i w gospodarstwach indywidualnych (lata 1995-2004)

Lata	Zboża	Rzepak	Buraki cukrowe	Ziemniaki	Plon przeliczeniowy ^a	Nawożenie kg NPK/1 ha UR
Gospodarstwa dzierżawców						
1995-1997	35,6	19,5	375	190	39,8	159
1998-2000	40,6	23,8	438	248	42,9	189
2001-2003	46,4	26,0	455	293	52,4	232
2004	59,9	38,2	476	398	67,6	239
Gospodarstwa indywidualne						
1995-1997	28,4	20,0	371	174	33,2	78
1998-2000	27,4	21,2	364	182	32,2	81
2001-2003	29,3	19,6	406	174	33,0	92
2004	33,3	27,2	426	193	37,2	99

^a Dotyczy: zbóż, rzepaku, buraków cukrowych i ziemniaków. Przeliczono na jednostki zbożowe.

Źródło: Gospodarstwa dzierżawców – badania własne; gospodarstwa indywidualne – wyliczono na podstawie: Rolnictwo w 2003 r. GUS, Warszawa 2004. Wyniki produkcji roślinnej w 2004 r. GUS, Warszawa 2005.

Jak dotychczas, pogorszenie makroekonomicznych warunków rozwoju rolnictwa nie obniżyło poziomu intensywności produkcji roślinnej. Po wejściu do UE praktykowana jest w dalszym ciągu ekstensywna organizacja działu roślinnego (znaczny udział zbóż, chociaż niższy niż w gospodarstwach indywidualnych), a jednocześnie dość intensywna produkcja, tj. stosowanie znacznych nakładów obrotowych środków produkcji w przeliczeniu na jednostkę powierzchni. Trzeba jednak podkreślić, że większość dzierżawców obrotowe środki produkcji stosuje zgodnie z zasadami precyzyjnego rolnictwa, tj. z zastosowaniem nowoczesnej techniki ograniczającej negatywne oddziaływanie na środowisko naturalne.

Badani dzierżawcy wielkoobszarowych gospodarstw osiągnęli w 2004 roku bardzo wysokie, jak na warunki naszego kraju, plony podstawowych roślin uprawnych: zbóż – 59,9 dt, ziemniaków – 398 dt, buraków cukrowych – 476 dt i rzepaku – 38,2 dt. Były one wyraźnie większe od osiągniętych rok wcześniej. Plon przeliczeniowy podstawowych roślin (zbóż, rzepaku, buraków cukrowych i ziemniaków) w 2004 r. był wyższy aż o 41,7%.

Plony roślin były także znacznie wyższe niż osiągnięte w gospodarstwach indywidualnych: zbóż o prawie 80%, ziemniaków o 106%, buraków cukrowych o prawie 12% i rzepaku o 40%. Z upływem lat różnice te są coraz wyraźniejsze. W latach 1995-1997 plon przeliczeniowy podstawowych roślin był w gospodarstwach dzierżawców większy o prawie 20%, w latach 1998-2000 o 33,2%, w latach 2001-2003 o 58,8%, a w 2004 r. aż o 81,7%.

Produkcja zwierzęca

Relacje cenowe większości produktów zwierzęcych były mało atrakcyjne w ostatnich latach. Według oceny dzierżawców, niską opłacalnością charakteryzował się chów owiec i bydła mięsnego, a w niektórych latach również trzody chlewnej. Niskie ceny na produkty zwierzęce zmniejszyły zainteresowanie chowem zwierząt. Pierwsze objawy tego zjawiska zaobserwowano już w 1999 roku. Proces ten utrzymał się przez cztery następne lata, w których znacznie więcej dzierżawców likwidowało bądź ograniczało chów zwierząt, niż go wprowadzało lub zwiększało pogłowie.

W 2004 roku zauważa się lekkie odwrócenie kierunku zmian i pewien wzrost zainteresowania chowem zwierząt, zwłaszcza bydła mlecznego i mięsnego. Jest to nowe zjawisko związane z wejściem Polski do UE, a wywołane zostało zmianą relacji cenowych na korzyść produkcji zwierzęcej. Jednak do 2004 roku włącznie trwał proces całkowitego wyzbywania się zwierząt gospodarskich i przestawiania się tylko na produkcję roślinną (tabela 4). Najwięcej gospodarstw ukierunkowanych wyłącznie na produkcję roślinną było wśród dzierżawców zewnętrznych i menedżerów wewnętrznych, a najmniej w gospodarstwach dzierżawionych przez spółki pracownicze.

Tabela 4
Gospodarstwa dzierżawców według liczby chowanych gatunków zwierząt
(lata 2001-2004 i zamierzenia na 2005 rok) – stan na 31.XII

Gospodarstwa wg liczby gatunków zwierząt ^a	2001	2002	2003	2004	2005 ^b
Trzy i cztery	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Dwa	28,6	25,3	21,1	18,7	17,6
Jeden	36,2	38,4	44,5	40,7	49,4
Bez inwentarza	34,1	35,2	35,6	39,5	31,9
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Gatunki zwierząt: bydło, trzoda chlewna, owce, drób, konie.

^b Według zamierzeń na 2005 rok.

Źródło: Badania własne.

W ostatnim badanym roku produkcję zwierzęcą zlikwidowało trzech dzierżawców, tj. 3,3% badanych, zaś jeden ją wprowadził. Dotychczas wzrastał udział gospodarstw bezinwentarzowych, natomiast w najbliższej przyszłości można spodziewać się odwrócenia tendencji.

Obserwowane zmiany w pogłowie zwierząt prowadziły do upraszczania organizacji produkcji zwierzęcej. Potrzebę upraszczania, czy nawet specjalizacji produkcji zwierzęcej wymuszał głównie rynek, a zwłaszcza pogarszające się relacje cenowe. Natomiast potrzeba obniżenia kosztów własnych wymagała wdrożenia postępu hodowlanego i unowocześnienia technik wytwórczych, w tym modernizacji budynków inwentarskich, a te nie były własnością dzierżawców. W gospodarstwach dzierżawców konieczne więc stało się ukierunkowanie produkcji zwierzęcej pod zasoby dzierżawionych budynków spełniających wymagania zoohigieniczne, w miarę nowoczesnych i nie wymagających kosztownych modernizacji. Znaczny odsetek dzierżawionych budynków tych wymagań nie spełniał. Powodowało to ograniczenia chowu zwierząt i zwiększanie udziału gospodarstw bez produkcji zwierzęcej. Jednocześnie działania te nie tylko obniżyły koszty produkcji zwierzęcej i poprawiły jej jakość, ale również zwiększyły wydajność. Osiągnięcia w tym zakresie są w gospodarstwach dzierżawców większe niż w gospodarstwach indywidualnych (tab. 5).

Tabela 5

Pogłowie zwierząt (szt. na 100 ha UR), produkcja towarowa żywca i mleka (w kg i l/1 ha UR) oraz mleczność krów (l/szt) w latach 2001-2004

Lata	Bydło		Trzoda chlewna	Owce	Drób	Produkcja towarowa		Mleczność krów (l/szt)
	ogółem	krowy				żywca kg	mleka l	
Gospodarstwa dzierżawców								
2001-2003	23,2	9,4	78,3	0,4	503	189	525	6380
2004	23,6	10,4	84,7	-	518	206	628	6686
Gospodarstwa indywidualne								
2001-2003	34,9	18,9	112,4	2,0	335	.	.	3815
2004	34,1	18,4	110,3	2,0	.	.	.	3984

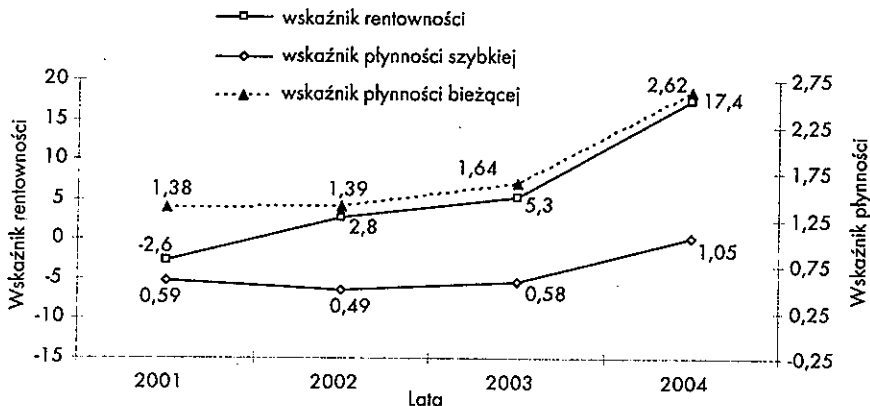
Źródło: Jak w tabeli 3.

W 2004 roku mleczność krów w gospodarstwach dzierżawców osiągnęła poziom prawie 6,7 tys. litrów i była wyższa o 68% niż średnio w gospodarstwach indywidualnych. Natomiast dzienne przyrosty trzody chlewnej wyniosły 0,639 kg, zaś na wyprodukowanie 1 kg żywca o mięsności 55,6%, zużyto przeciętnie 2,92 kg paszy treściwej, a więc o 3,8% mniej niż w roku poprzednim.

Sytuacja ekonomiczno-finansowa

W 2004 roku, a więc w pierwszym roku integracji z UE, dzierżawcy wielkoobszarowych gospodarstw wypracowali dodatni wynik finansowy. Po uwzględnieniu w przychodach wszystkich gospodarstw naliczonych za 2004 r. dopłat bezpośrednich i z tytułu gospodarowania w niekorzystnych warunkach, sytuacja ekonomiczno-finansowa tych gospodarstw uległa bardzo istotnej poprawie (rys. 4). Pomimo tej poprawy, prawie 8% dzierżawców poniosło straty. W trzech latach wcześniejszych udział dzierżawców ponoszących straty był znacznie większy i wahał się od 20 do 28%. Część z nich upadła. Byli to na ogół dzierżawcy gospodarujący w niekorzystnych warunkach, o słabszych glebach.

W 2004 roku sytuacja ekonomiczno-finansowa nie byłaby tak korzystna gdyby nie dopłaty unijne. Bez tych dopłat wskaźnik rentowności byłby na poziomie 7,6%, a więc wyższym niż rok wcześniej, ale wyraźnie niższym niż z dopłatami. Dopłaty bezpośrednie i z tytułu gospodarowania w niekorzystnych warunkach, stanowiły bowiem 56,5% wypracowanego w tym roku zysku.

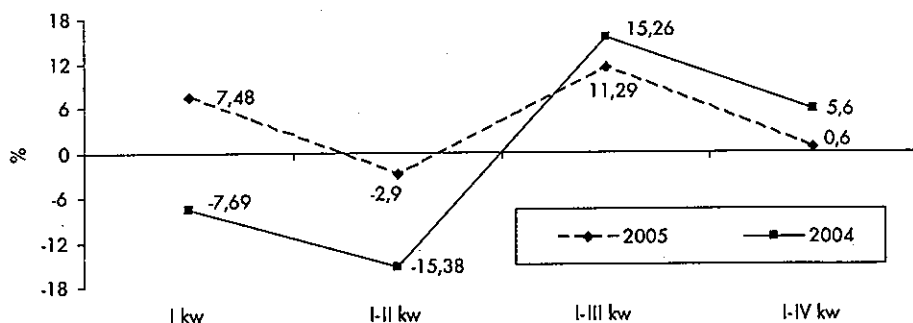
Rys. 4. Wskaźniki rentowności i płynności w gospodarstwach dzierżawców (lata 2001-2004).

Dobra sytuacja ekonomiczno-finansowa dzierżawców rolnych w 2004 roku to głównie efekt korzystnych dla rolnictwa warunków pogodowych. Były one szczególnie sprzyjające w makroregionach kraju o dużej ich koncentracji. Gospodarstwa te, jak wcześniej wspomniano, w 2004 roku osiągnęły bardzo wysokie plony i zbiory.

Wyraźnie wyższym plonom i zbiorom sprzyjały również relacje cenowe. Mimo obniżki cen zbóż o ok. 20%, korzystnie kształtowały się ceny buraków cukrowych, ziemniaków, a także rzepaku, żywca wieprzowego, wołowego, drobiu i mleka. Ceny buraków cukrowych i produktów zwierzęcych nie spadły, a wzrosły. W przypadku żywca wieprzowego był to efekt cyklu świńskiego (spadek produkcji), a w przypadku pozostałych produktów – integracji z Unią Europejską.

W 2004 r. skumulowany wskaźnik nożyc cen wzrósł do 102,2, wobec 97,5 w 2003 r. i tylko 90,9 w 2002 r. Był on mniej korzystny dla dzierżawców rolnych będących znaczącymi producentami zbóż towarowych. Niemniej jednak, ukształtowany w 2004 roku poziom cen produktów, przy znacznie większym wolumenie produkcji towarowej i przy uwzględnieniu dopłat bezpośrednich oraz dopłat z racji niekorzystnych warunków gospodarowania, z nadwyżką kompensował wzrost cen środków produkcji. Jednakże w 2005 roku ceny produktów rolnych, z wyjątkiem owoców i warzyw, znacznie się obniżyły, zwłaszcza zbóż i trzody chlewnej, natomiast środków do produkcji wzrosły. W rezultacie tych zmian wskaźnik nożyc cen w 2005 roku wyniósł 96,0. Mniej korzystne relacje cenowe, przy gorszych plonach i zbiorach, mogły w sposób istotny pogorszyć sytuację ekonomiczną dzierżawców rolnych w 2005 roku, zwłaszcza ukierunkowanych na produkcję zbóż. O możliwości wystąpienia takiego stanu świadczy analiza kwartalna sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw rolnych w

2004 r. i w 2005 r., składających sprawozdania F-01 dla potrzeb GUS, tj. przedsiębiorstw zatrudniających 10 i więcej, oraz 50 i więcej pracowników (rys. 5).

Rys. 5. Rentowność przychodów netto przedsiębiorstw rolnych (według kwartałów).

Z analizy wynika, iż w przedsiębiorstwach tych wskaźnik rentowności przychodów netto po czterech kwartałach 2005 roku osiągnął poziom 0,6% i miał o 5 p.p. niższą wartość niż rok wcześniej [2].

Na pogorszenie kondycji ekonomicznej przedsiębiorstw rolnych w 2005 roku wpłynęły głównie przedsiębiorstwa roślinne, zwłaszcza ukierunkowane na produkcję zbóż, i przedsiębiorstwa wielostronne z dominującym udziałem zbóż w produkcji towarowej. Natomiast do końca 2005 roku sytuacja ekonomiczna przedsiębiorstw nastawionych na produkcję zwierzęcą nie pogorszyła się (tabela 6).

Tabela 6

Wskaźniki rentowności przychodów i płynności w przedsiębiorstwach rolnych
(stan na koniec września 2004 i 2005 roku)

Wyszczególnienie	Wskaźnik rentowności				Wskaźnik płynności bieżącej	
	netto		akumulacji ^a		2004	2005
	2004	2005	2004	2005		
Przedsiębiorstwa rolne:						
- roślinne (01.1)	8,85	5,50	10,11	11,25	1,92	1,93
w tym: zboża (01.11)	10,07	6,03	15,44	12,04	2,16	2,14
warzywa (01.12)	6,03	4,32	10,56	9,57	1,22	1,30
owoce (01.13)	-2,22	-0,58	1,86	3,64	1,34	1,02
- zwierzęce (01.2)	5,89	5,60	10,91	11,42	1,55	1,61
w tym: bydło (01.21)	7,12	5,87	12,97	12,22	1,86	2,09
trzoda chlewna (01.23)	11,71	10,06	15,70	14,67	2,81	2,65
drób (01.24)	3,05	4,80	7,77	10,33	1,19	1,50
- wielostronne (01.3)	3,71	-3,77	12,03	4,65	3,04	3,06

^a Zysk netto + amortyzacja x 100 do przychodów.

Wnioski

1. Integracja z Unią Europejską zmieniła dotychczasowe formy finansowego wsparcia rolnictwa, co znalazło odbicie m.in. w relacjach cenowych. Relacje te stały się bardziej korzystne dla produktów zwierzęcych, mniej korzystne natomiast dla roślinnych, zwłaszcza zbóż. Pojawiła się potrzeba przeorganizowania części gospodarstw; przestawienia ich na działalność bardziej wielostronną, w tym z chowem zwierząt.
2. Uwarunkowania makroekonomiczne były dla rolnictwa korzystne w 2004 roku. W 2005 roku wyraźnie pogorszyły się i takie prawdopodobnie pozostaną w najbliższej przyszłości. Sytuacja ta wymuszać będzie potrzebę dalszej obniżki kosztów produkcji. Możliwości tej obniżki poprzez redukcję nakładów pracy są poważnie ograniczone. Natomiast takie możliwości istnieją w efektywniejszym wykorzystaniu rzeczowych aktywów trwałych (maszyn i budynków) oraz w redukcji kosztów zaopatrzenia i sprzedaży. Wymagać to będzie od dzierżawców rolnych tworzenia grup producenckich, z udziałem gospodarstw wielkoobszarowych i rolników indywidualnych. We Francji w 2000 r. gospodarstwa grupowe użytkowały 42% powierzchni użytków rolnych, a ich liczebność wzrastała [5].
3. Istnieje pilna potrzeba prawnego wzmocnienia trwałości dzierżawy, w dłuższym niż dotychczas wymiarze czasowym. Brak bowiem pewności gospodarowania w dłuższym okresie powoduje zastój w budownictwie i zmusza do wykupywania dzierżawionego majątku, a to zmniejsza zasoby gotówkowe gospodarstw i zwiększa napięcia w zakresie płynności. Wolne środki finansowe powinny być przeznaczone na modernizację dzierżawionych gospodarstw, co przekładałoby się na wzrost ich konkurencyjności.
4. Należałoby zmodyfikować dopłaty do niekorzystnych warunków gospodarowania (ONW). Modulacja obszarowa powinna być zlikwidowana. Jednocześnie dopłaty te powinny obejmować cały obszar dzierżawionego gospodarstwa, niezależnie od jego wielkości, a więc również obszar powyżej 300 ha UR. Zwiększyłoby to szanse rozwoju i konkurencji na rynku gospodarstw większych, położonych w rejonach o trudnych warunkach gospodarowania. W przeciwnym przypadku zwiększy się udział gruntów nieużytkowanych rolniczo, powodując na tych terenach wzrost bezrobocia.
5. Należałoby także zmienić w następnym okresie programowania, tj. na lata 2007-2013, zasady dostępu do środków unijnych wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych. Dotychczas, w ramach sektorowego programu operacyjnego „rolnego” istnieje górne ograniczenie pomocy unijnej do 300 tys. zł na jeden podmiot. Jest to pomoc niewystarczająca, jak na potrzeby dzierżawców wielkoobszarowych gospodarstw, zwłaszcza gospodarstw dzierżawionych przez spółki pracownicze, które opierają swój rozwój o nakłady pracy własnych członków. Kryterium dostępu do unijnych środków powinno uwzględniać specyfikę spółek pracowniczych (dzierżawca grupowy), tym bardziej, iż członkowie płacą wyższe składki na ubezpieczenia społeczne niż rolnicy indywidualni (tj. ZUS a nie KRUS).

Literatura:

1. Guzewicz W., Kagan A., Osuch D., Zdzieborska M.: Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR (lata 2001-2004 i zamierzenia na rok 2005). *Studia i Monografie* z. 131, IERiGŻ-PIB Warszawa 2005.
2. Guzewicz W., Zdzieborska M.: Stan finansowy przedsiębiorstw rolnych w 2005 roku na tle roku poprzedniego. *Maszynopis*, IERiGŻ-PIB Warszawa 2006.
3. Guzewicz W.: Przekształcenia w rolnictwie wielkoobszarowym /w:/ Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku. IERiGŻ-PIB Warszawa 2006.
4. Józwiak W. i inni.: *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*. GUS Warszawa 2003.
5. Ziętara W.: *Gospodarstwa grupowe jako forma organizacyjno-prawna aktywności rolników*. *Roczniki Nauk Rolniczych* t. 91 z. 1. Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, Wydział Ekonomiczno-Rolniczy SGGW. Warszawa 2004.

WACŁAW GUZEWICZ

ADAM KAGAN

MARIA ZDZIEBORSKA

Institute of Agricultural and Food

Economics – NRI

Warszawa

PRODUCTION-ECONOMIC SITUATION OF THE TENANTS
OF LARGE-SCALE FARMS

Summary

The article presents the results of analysis concerning production and economic situation of tenants running large-scale farms. It was based on own researches conducted by the authors on the sample of 2.7% of the total population of tenants in Poland.

The resources of basic production factors, organization of production process as well as production and financial results of the farms run by tenants in the period of 2001-2004 were investigated. The results of the analysis allowed to study the impact of integration with the EU on both conditions for managing farms by tenants and adjustment activities to new market situation conducted by them.